

HALK ŞİİRİ, HALK OZANI VE ALEVİ-BEKTAŞİ EDEBİYATI ÜZERİNDE DEĞİNMELER

(Bir Söyleşi)

1. Halk Şiiri ve Halk Ozanının Ortaya Çıkışı

Ezeli Doğanay: Sayın Kaygusuz Halk ozanlarının ortaya çıkış sürecini ve halk şiirinin kökenine bakış açınızı öğrenebilir miyim?

İsmail Kaygusuz: Halk Edebiyatının bir türü olan Halk Şiiri, hangi ulustan ve hangi inançtan olurlarsa olsunlar, halkların anadilleriyle kendilerini katıksız ifade etme biçimidir ve aracıdır. Halk ozanları da bu ifade biçimini şiir sanatına çevirmiş uygulayıcılardır. Halkın ortak duygu, heyecan, sevgi, inanç, düşünce ve kavgalarını, umut ve hayallerini bu araçla yansıtırlar. Bu tanımlamadan hareket ederek halk şiirinin kökenine inerek, ortaya çıkış sürecini de çok kısa da olsa gözden geçirmiş olacağız. Ama asıl Plehanov'tan alıntı olarak sunulan benimsediğimiz şu tanımlamayı da burada yinelemek isteriz:

"Halkların kendine özgü bir şiiri vardır. Halklar ne kadar gelişmiş ve yetişmişse , şiir ürünleri de özcce o kadar olgunlaşmış ve derinleşmiştir. Öte yandan; halk gibi, her toplumsal sınıfın da içine kendi özünü koyduğu bir şiiri vardır. Her sınıfın kendine göre acıları, sevinçleri, umutları, özlemleri, kısacası kendine göre bir iç dünyası vardır. Bu iç dünya şiirde dile getirilir. Toplumdaki bir sınıf ya da tabakanın pek hoşlandığı bir şiir biçiminden bir başka sınıf ya tabakanın hoşlanmaması, hatta onu tümüyle anlamsız bulması bu yüzdendir."(Plehanov'tan aktaran S. Kemal Karaalioğlu, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I, İstanbul-1980, s.226)

Halk şiirinin kökenini bize göre Anonim Halk edebiyatının gelişip yaygınlaşmasında aramak gerekiyor. Masallar-söylenceler, tekerlemeler, bilmeceler-gülmeceler, ağıtlar, destanlarla, ve karasevda türküleriyle halklar kendilerini anlatırlar. İlk aşamada, saydığımız edebiyat türlerinin yaratıcısı tek kişi değildir, ortaktır. Ağızdan ağıza, kuşaktan kuşağa geçerken söz, duygu anlatım zenginliği kazanırlar. Sonra topluluklardan, halk katmanlarından güzel sesiyle, öykünmeciliği, kendine özgü ve çok kez olağandışı (ya da olağanüstü) davranışlarıyla birileri bunları okumaya, anlatmaya başlar, öykünme hareketleriyle eyleme sokar. Bir de deşenek,

khitara, harp, flüt, tef, davul, kopuz-saz gibi ölçü tutan, ses çıkaran aletler eşliğinde bu türleri seslendirince, icracılar (rhapsodos, büyücü-sihirbaz, rahip, şaman-kam, medecinman...) artık toplumda ayrıcalık kazanmıştır. Ürünlerin hemen hepsi, ilkel de olsa kulağa hoş gelen ölçülü, uyaklı dizelerden oluşmaktadır. Bu anonim sözlü edebiyatın dili şiirseldir. Halk şiirinin gelişme süreci içerisinde, ilk saz şairleri diye adlandırabileceğimiz alet kullanan bu kişilere, Eski Yunanlılarda rhapsodos (rapsod, ölçü değneği kullanan) denilirdi. Mitolojik kahramanların savaşlarını, aşklarını, savaş tutuklukları ve kölelerin yaşamlarını anlatan anonim şiirleri halkın arasında dolaşarak terennüm ederlerdi. Eski Yunanda bu geçiş aşamasının en büyük halk ozanı Homeros (İ.Ö. 9.yüzyıl) idi. Iliada ve Odysseia destanlarını, Ionia ve Aiolia bölgelerinde (Batı Anadolu kıyıları) halkın arasında dolaşırken, elinde sopasıyla ritmik bir biçimde okurdu. Orpheos ve Dionysos şenliklerinde Pan'ın çobanları flüt eşliğinde bunu yaparken, Eski Mısır'da ise Amon, Ra, Thot'un ilahilerini okuyan, biraz farklı da olsa her tanrıya kendini adanmış rahiplerin işiydi.

Afrikalı animist topluluklarında büyücüler, Kızılderililer arasında medecinman'lar (iyileştirici, arındırıp sağlığa kavuşturucular) Şamanist Türkler'de şaman-kam'lar, davul tef ve zil aletler eşliğinde, çevresindeki toplulukları yaratıcılarla bütünleştirmek ve onları memnun etmek anonim övgü ve yalvarı şiirleri okurlardı.

Ancak yaratıcısı belli olan, yani söyleyeni bilinen halk şiirinin ortaya çıkmasıyla, sözlü halk edebiyatı ortadan kalkmadı. Tarihsel gelişim sürecinde ve uygun çevre koşullarında anonim şiirsel söylemler, yani destanlar, dinsel yakarılar, ağıt ve türkü yakmalar kesintisiz sürmüştür, sürecektir de...

Halk şiiri, anonim halk edebiyatının zenginliği içinden taşıp fıskırmış ve yaratıcıları bellidir. İçten doğarak, yani doğaçlama söylenen ölçülü uyaklı bu şiirler, ya yaratıcıya ya da çevresindekiler tarafından yazıya geçirilmiştir. Çok kere okuma yazması yoktur. Kendi deyimlerince "karadan değil ağdan" okumuşlardır. Bir dönem gelir, çok etkileyici bir toplumsal veya bireysel (ama topluma ya da toplumdan yansıyan) olayla topluluğun içinden bir kişinin dili çözülür; çalıp söylemeğe başlar. Adı "aşık"tır ve bir de "mahlas" almıştır. Yaşadığı toplum onu kutsar. Çünkü ondaki şiir söyleme yeteneği tanrı vergisidir topluma göre. İslam toplulukları arasında halk ozanlarını dillendiren başlangıçta düşlerine giren ya da halisünasyonik (hayalgörme) bir sahne içinde gördüğü "tanrı, peygamber ya da Ali"dir. Sonraları "Hızır, veliler(evliya), dedeleri vb." benzer sahneler içinde görmesiyle ozanın dili çözülmüştür. Destanlar, aşıklama'larla başlamış olan Türk halk şiiri, gelişim süreci içerisinde 'koşuklar, koşmalar, deyişler, nefesler, yergiler atışma...vb.'türler gelişmiş. Hece sayısı 6+5=11, 3+4=7, 4+4=8 vb.beyit ve dörtlükler olarak; değişik uyak (kafiye) düzeninde dizelerle örgülenip biçimlenerek zenginleşmiştir. Plehanov'un dediği gibi; "Halklar ne kadar gelişmiş ve yetişmişse, şiir ürünleri de özce o kadar olgunlaşmış ve derinleşmiştir."

E.D.: Kimi halk kültürü araştırmacıları, halk ozanları için saz şairleri tanımlamasını kullanıyorlar. Sizce yüzeysel bir görüş değil midir?

İ.K.: Halk ozanlarına saz şairleri denmesini benimsemiyoruz. Ama, yüzeysel görüş olarak değerlendirdiğimizden değil. Şöyle tanımlıyorlar: "Halk edebiyatında, saz çalarak, bazan kendi, bazan başkalarının deyişlerini, bağlama, cura, tambura gibi sazlar çalarak söyleyen halk sanatçılarına aşık, saz şairi denir.." Bize göre saz şairleri, anonim halk edebiyatının ürünlerinin geliştirilmesi, güzelleştirilip kişilik kazandırılması aşamasında bazı aletler eşliğinde ölçülü uyaklı dizeler okuyan yarı-ozanlardır. Kendilerine ulaşan anonim şiirlere katkıları vardır bunların; halkın özünden fıskırmış şiirsel değerlere bireysel özgünlükler ekleyerek daha insanlaştırıp, nesnelleştirip toplumuna geri sunarken, gerçek yaratıcıların (halk ozanlarının) ortaya çıkmasına öncülük etmişlerdir.

Demek ki saz şairi öncü, halk şairi (ozanı) yaratıcıdır. Halk ozanı şiirini bireyi olduğu halkın-toplumun sorunları ve özlemleriyle, zalimlere başkaldırı çığlıklarıyla örgüler, dokur ve renklendirir. Halkının konuşan, çığlık atan, haykıran dili; gülümseyen, acıdan susuzluktan ve darbelerden kavrulmuş-çatlamış dudaklarıdır halk ozanları. Halkına ten gözüyle değil can gözüyle bakar; seslerini ve iniltilerini can kulağıyla dinleyip çığlık çığlığa sunar. Bakınız ta 13.yüzyılın sonlarında Yunus; düzenin temelden bozukluğunu, yöneticilerin zalimliği ve kandökücülüğünü, feodal beylerin yoksul halkı ilikerine kadar sömürdüğünü nasıl anlatıyor? "Öğüt işitmez halka" çığlık çığlığa sesleniyor:

Danışmend okur tutmaz derviş yolun gözetmez
Bu halk öğüt işitmez ne sarp zaman olırsar

Gitti begler mürveti binmişler birer atı
Yediği yoksul eti içtiği kan olırsar

Müsülmanlar zamana yatlı oldu
Halal yenmez haram kıymatlı oldu

Peygamber yerine geçen hocalar

Bu halkın başına zahmetli oldu

Haram-i hamir tuttu cihanı
Fesat işler eden hürmetli oldu

2. Halk Şiirinin Kaynakları ve Alevi-Bektaşî Halk Şiiri Üzerine

E.D.: Tasavvufun ve Batınilîğin halk şiiri üzerindeki etkisinden sözeder misiniz?

Halk Edebiyatına ek (olarak) Alevi-Kızılbaş edebiyatından sözediliyor.

* Nedir Alevi şiirinin özelliği bir edebiyat kolu oluşturacak kadar?

*Alevi-Kızılbaş edebiyatı(nın) temeli atıldığı günden bu yana yüzlerce binlerce halk ozanı yaşadı, geldi geçti. Ünlüsü ünsüzü, hala çıkmaya devam ediyor. Ancak bunların arasında 7 tanesi ululuk unvanı ile ödüllendirilmiştir. Bunlar kimlerdir, neden buna layık görülmüştür?

İ.K.: Ezeli dost, bu üç soruyu birbiriyle çok yakından ilişkili olduğu için, tek bir yanıt altında toplamayı deneyeceğiz. Ama Alevi-Kızılbaş değil, Alevi-Bektaşî edebiyatı adlandırmasını kullanarak... Çünkü Kızılbaşlar, Alevi-Bektaşîlerin dışında bir inanç topluluğu değildir. Kızılbaşlık Anadolu Aleviliğinin, bir döneme (15.ve 16.yüzyıl) onurlu damgasını vurmuş siyaset adıdır. Yani Kızılbaşlık, 9. 10 ve 13.yüzyıllardaki büyük toplumsal ve siyasal hareketler olan Babek-Hurremilik, Karmatilik, Babailik ve Bedreddinilik gibi, Aleviliğin bir ihtilalci siyasetidir. Kızılbaşlar da bu siyasetin taraftarlarıdır. Tasavvufun ve Batınilîğin halk şiiri üzerine etkisinden sözettiğimiz zaman da, Alevi-Bektaşî edebiyatına doğal olarak girmek zorundayız.

Burada batını (esotérique, içsel) düşünce ve onun türevi tasavvuf (sufisme) inancı tartışmasını açmıyalım. Son kitabımızda konuyu "Enelhak, Tanrılaşma (Theosis)..başığında 14-15 sayfa içinde incelemiştik. O yazımızın başında söylediğimiz gibi, tasavvuf inancının özü olan; "Kökeni İsa'dan önceki 3 binli yıllara ulaşan 'insan-tanrı birliği, tanrılaşma düşüncesi, Hallacı Mansur'un uygulamasında netleşip, formülünü Ana'l-Hakk (Ego sum Deus=Ben Tanrıyım) kavramında bulmuştur...Ayrıca bütün dinlerde dogmatikliğe tepki olarak çıkan ve özgür düşünceyi temsil eden esotérique (batını) akımlardaki 'Tanrılaşma, tanrı-insan birlikteliği' formülasyonunu görmekteyiz." ((İ. Kaygusuz, Görmediğim Tanrıya Tapmam, Alevilik-Kızılbaşlık ve Materyalizm, İstanbul-1996, s.55, 57-58)

Tasavvuf inancını, Ortodoks İslama (Sünni ve Şii şeriati) tepki olarak yaşama geçirmiş ve onun

dogmatik kurallarını dışlamış olan Aleviliğin elbetteki bir halk edebiyatı vardır. Alevi-Bektaşî halk ozanı inancının felsefesini, tanrı ve tapınma anlayışını, kurallarını şiirleriyle en yalın biçimde sergilemiş. İnancını sapıklık, mensuplarını dinden çıkmış-kafir gören Sünnî yönetimlerin baskısı altında bu ozanlar, şiirleriyle halkını eğitmiş, onlara yol göstermiş, yaşam felsefeleri ve inanç biçimlerinin unutulmamasını, yayılmasını sağlamışlardır. Öyle söylenegeldiği gibi tasavvufi tekke ortamının, "bir lokma bir hırka" dervişlerinin uyuşukluğunda ortaya çıkmadı bu edebiyat. Atilla Özkırımlı'nın da tanımınca: "Bir düşünce akımına dayanması, ortak temalar çerçevesinde ortak söyleyişlerle birbirine bağlanarak gelişmesi ve belli bir inanca bağlı olanlarca benimsenip sürdürülmesiyle halk edebiyatı içinde ayrı bir yer tutmakla kalmadı. Bir akım, bir çığır niteliği de kazandı." (Atilla. Özkırımlı, Alevilik-Bektaşîlik ve Edebiyatı, İstanbul-1985, s.28-29)

Alevi-Bektaşî edebiyatını şiirler, gülbenk'ler-tercemanlar, düzyazı veya manzum menakıbname'ler ve fıkralar oluşturmaktadır. Nefes-deme-deyiş, düvazımam, güzelleme, devriye, miraçname-miraçlama, övgü (nat-ı Ali, nat-ı Muhammed) ve yergi (tanrıyla hesaplaşma, karşıkoyma-yoksama türünden şiirler) destanları gibi şiir türleri vardır. Görgü Cemlerinde cemaata ya da hizmet görenler için dua olarak okunan gülbenk ve tercemanlar düzyazı ya da şiirdir. Menakıbname'ler alevi ermiş velilerinin olağanüstü yaşamlarını anlatan anonim ya da yazarı belli manzum ya da destansı düzyazılardır. İnaç yanını öne çıkarmak ve bu yana ağırlıklı göstermek için "tekke edebiyatı ve tekke şairleri" tanımlamaların kullanılmasını; Alevi olmayanları ve tasavvuf inancını şiirlerinde işlemeyenleri de saz şairleri ya da aşıklar kategorisine sokulmasını kesinlikle doğru bulmuyoruz. Hepsi de halkın konuştuğu, kendini ifade ettiği dilin ozanlarıdır.

Onun içindir ki, Alevi-Bektaşî ozanları değil, özelde Alevi-Bektaşî halk ozanları tanımlaması kullanılsa da, genelde halk ozanlarıdır. Bu tanımlı kullanmak gerekir. Çünkü en dindarca yazılmış görülen bir şiirde bile Alevi halk ozanları nesnel gerçekliğe, maddi yaşam gerçeğine hep göndermeler yaparlar. Bunu ima yoluyla olduğu gibi, açık açık ya da takıyye ile, yani üstünü örterek yaparlar. Dizelerinde Allah, Muhammed, Ali ve Oniki İmamların arkasına gizlenirler. Gününün bilimlerinden sözeder, tasavvufi inancının nesnel çözümlmelerini yapar.

Yine Yunus'tan verdiğimiz, aşağıdaki örnekte görürüzki o, sadece dört kitabın anlattıklarıyla yetinmemiş. Bilim öğrenmeyi önce 'kendini bilmeye' yöneltmiş. Tanrının kendi özünde ortaya çıktığı, yaratan ve yaratılanın kendisi olduğuna karar vermiş. Tanrıyı kendisiyle eşleştirip maddeye indirgeyince, Enelhak'çılığın mistisizmini aşarak tüm korkularından kurtulmuş; kul iken sultan olmuştur. Tanrıyı ilk kez gökten yere indiren Hallacı Mansur idi. Yunus, rahmetin yerden yağdığını söyleyerek, insanın ve insanlığın yaşamının yere, maddeye bağlı olduğu bilinci içinde tanrıyı kendinde yakalamıştır:

Nicekim ben beni bildimyakın bildim Hakkı buldum
Hakkı buluncadı korkum şimdi korkudan kurtuldum

Azrail gelmez canıma sorucu gelmez sinime
Bunlar beni ne sorsunlar ana sorduran ben oldum

Yunus'ta Hak açtı kapı Yunus Hakka kıldı tapı
Baki devlet benim imiş ben kul iken sultan oldum

...

Ben ayımı yerde gördüm ne isterim gökyüzünde
Benim yüzüm yerde gerek bana rahmet yerden yağar

Düşünen, akıl yürüten; ortaya görüşler atıp çözümlenmeler getirmeyi deneyen Yunus,
yeryüzünün öküz üzerinde olduğu ortaçağ inancını bir şiirinde dillendirirken, o kocaman
öküzden iş isteyerek, nasıl alay ediyor onu görelim:

...

Hikmetine akıl ermez yerler öküz üstündedir

Yüzünü Hürmüz'e tutmuş kuyruğun Fireng'e atmış
Yeri göğü saran öküz yüz ondört bin yaşındadır

Aşık Yunus söyler bunu ne güzel yaratmış Gani
Çifte koşaydım onu hikmet onun işindedir.

Seyyid Nesimi ise ulaştığı son noktada din ve inanç örtüsünden iyice sıyrılmış, takıyye bile
yapmadan dizelerinde tanrıtanımazlığı-yokluğu işlemek korkusuzluğunu göstermiştir. Aşağıdaki
şiiri bu konuda ilginç örneklerden sadece biridir:

Ey bana na-hak diyenler kandedir bes yaradan
Gel getir isbatın kimdir bu şeyni yaradan

Yel ü su toprak u oddan böyle suret bağlayan
Böyle dükkkanı düzen kendi çıkar mı aradan

Gel beru söyle bana kimdir senin nutkunda
Söyleyen işittiren hem gösteren her yaradan

...

Aşkımız yolunda akl u din ü dünya mahvolur
Sormagıl eşkın hadisin suf-i biçareden

Çünkü girdim oynarım çengü def ü tambur ile
Bilki bende şeş cihet var dönmezem çarpareden

Seyyid Nesimi bu şiirinde, evrenin ve insanın yaratılışı konusunda son derece önemli kuşkularını dile getiriyor. Kendisini suçlayanlara açık açık soruyor: Yaradan dediğiniz nerededir? Niçin gözden kayboluyor? Kalsın aramızda, kurduğu düzeni yönetsin!' gibi mantıksal sorular yöneltiyor. O hem tanrının hem de onsekiz bin alemin kendisinde mevcut olduğunu söylerken, insan varlığının dışında 'mekandan münezze' , yani yeri yurdu olmayan, görünmeyen bir tanrı kavramını tanımlıyor. Hak insandadır; insanın kendisi Hak'tır. Sonunda bunları görüp sezemiyenlere 'davar' diyerek çıkıyor işin içinden:

Her ne yerde var gökte var ademde var
Her ne ki yılda ayda var ademde var
Ne ki elde yüzde var kademde var
Bu sözü fehmetmeyen adem davar

Pir Sultan 16.yüzyılın ikinci yarısında nasıl toplumsal adaletsizliği işliyor ve ve koca kadiya verip veriştiyorsa, 19.yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Seyrani de kadının müftünün hakkından geliyor. Yaşadığı toplumu kıyasıya eleştiriyorlar:

Koca başlı koca kadı
Sende hiç din iman var mı
Helalı haramı yedi
Sen de hiç din iman var mı

İman eder amel etmez

Hakkın buyruğuna gitmez
Kadılar yaş yere yatmaz
Hiç böyle kör şeytan var mı

Fetva verir yalan yulan
Domuz gibi dağı dolan
Sirtına vururum palan
Senin gibi hayvan var mı

Pir Sultan'ım zatlarımız
Gerçektir şöhretlerimiz
Haram yemez itlerimiz
Bu sözümde yalan var mı

...

Kimsenin kimseye yoktur sayesi
Sütlere karıştı cehlin mayesi
Tilkiye verildi arslan payesi
Tilki payesinde arslan olanlar

....

Niçin garip oldu hükmi-şeriat
Kadının müftünün yediği rüşvet
İçkide zinada cahile nevbet
Vermiyor hafız-ı Kur'an olanlar

....

Fark etmez dediğin asla din iman
Anınçün bilemez yahşiyle yaman
Haraç korkusundan olmuş müslüman
Bir alay nimet-i küfran olanlar

...

Hiçkimse kimsenin gayretin gütmez
Anın çün Hak sözün tutup işitmez
Meyhaneye gider camiye gitmez
Kadısı müftüsü şeytan olanlar

Dinleyene sivrisinek saz olur
Anlamaza davul zurna az olur
Sureta insanlar hilebaz olur
Böyledir manası hayvan olanlar

...

Seyrani kamiller tan'ın eylesin

Cahiller nutkun zemmin söylesin

...

Gelelim 'Yedi Ulular'a: Bilemiyoruz neden sadece "Yedi Ulular"? Oysa yüzlerce "Ulu"dan söz etmek gerekir Alevilikte. Alevi Bektaşî geleneğinde Seyyit Nesimi (Ö.1404), Yemini ((15.yy.ın ikinci yarısı ile 16.yy.ın ilkçeyreği), Virani Abdal (15.yy.ın ikinci yarısı, 16.yy.ın başları) Pir Sultan Abdal (Ö.1550'li yıllar), Şah Hatayi, (1487-1524) Fuzuli (1504-1556), Kul Himmet'e (Ö. 1588-90) 'Yedi Ulular' denilmektedir.

Bunlardan Fuzuli bilindiği gibi Divan Edebiyatı ozanlarından. Irak'ta doğan Fuzuli, Necef, Kerbela ve Bağdad çevresinden hiç ayrılmadı. Yaşamının büyük bir kısmı Kerbela'da İmam Hüseyin türbesinde türbedarlık hizmetiyle geçmiş; romantik, içi Ehlibeyt sevgisiyle dolu coşkulu bir ozandır. Türkçe, Arapça ve Farsça divanları bulunmakta. Fuzuli'nin Alevi-Bektaşî ulu ozanı sayılmasına herhalde, Kerbela olayını anlatan büyük yapıtı Hadikatü-s-Suada (Mutluluğa Erenlerin Bahçesi) neden olmuştur.

Fazlullah Hurufi'nin (Ö.1398-9) halifelerinden Seyyid Nesimi hem aruz vezniyle hem de hece vezniyle binlerce şiir yazmıştır. Her iki edebiyat çevresinde değerlendirilebilir. Alevi-Bektaşî toplu ibadeti Görgü Cem'lerinde, çok çeşitli işlevleri olan Dar kurumunun üçüncü Piri Seyyid Nesimi'dir. Dar'a çekilmiş bir talib, pirin ve cemdeki canların huzurunda Nesimi gibi derisi yüzülmeye hazırdır; kusur ve kabahatlarını ortaya dökerek, verilecek ceza ne olursa olsun onu göğüsleyecektir. Nesimi Alevilikte ikrarından-imanından dönmemenin, acı ve işkencede büyük direncin simgesidir. Hallacı Mansur'la birlikte en çok adı anılan velidir. Nesimi (Enelhak) inancı uğruna can vermiş; derisi yüzülerek öldürülmüştür. Alevi-Bektaşî halk şiirine Dûvazımam (Farsça aslı Dûvazdeh-i imam=Onikimam) türünü sokan odur. Alevi-Bektaşîliğe Onikimamcılık Seyyid Nesimi'nin şiirleriyle girmiş olduğu görülüyor.

Şah Hatayi, Pir Sultan ve Kul Himmet büyük Kızılbaş siyasetinin önder ve propagandacısı büyük halk ozanlarıdır. Uzun uzun anlatmaya gerek yok.Yemini de şiirleri, özellikle Ali'nin olağanüstü eylemlerini ve yüceliğini anlatan "Faziletname" adındaki manzum eseriyle bu siyasete katkıda bulunmuş; üçünün de birçok şiirine esin kaynağı olmuştur. Virani Abdal da, Nesimi ve Yemini gibi Hurufilik'ten (Harf gizemciliği) gelmedir. Ali sevgisi Virani'nin şiirlerinde "Lailahe illa Ali"yle somutlaşmıştır. Yemini ile Virani Abdal Hacı Bektaş Veli dergahı çevresinin çok tanınmış ozanlarıdır Hacı Bektaş evlatlarından Sultan Balı'ya, yani Balım Sultan'a candan bağlıdırlar. Bu 7 ozanın 15.ve 16.yüzyıllara şiirsel söylemleri, yapıtları, inanç ilkeleri ve toplumsal eylem ve siyasetleriyle damgalarını vurmuş olmalarında aramak gerek ululuğa layık görülmelerini.

3. Tanınmış Halk Ozanlarını Çok Kişilerin Temsil Ettikleri Doğru mudur Yoksa Üzerinde Siyaset

mi Yapılıyor

E.D. : Son dönemlerde yapılan kimi araştırmalarda bu güne kadar tek kişi olarak karşımıza çıkan Pir Sultan, Hatai, Yunus Emre ve Karacoğlan gibi büyük ozanların, değerlerin aslında tek kişi olmadıkları saptandı. Tabii bu konuda kalem oynatanların bir kısmı da bu görüşe karşı çıktılar, Ali Yıldırım gibi...Çalışmalarınızda bu konuyla ilgili olduğunuz için, siz ne düşünüyorsunuz?

İ.K. : Ali Yıldırım'ın düşüncelerini bilmiyorum. Ama, biz bu büyük halk ozanlarının tek kişi olmadıkları, yani tarih içinde beş-altı Pir Sultan Abdal, yedi-sekiz tane Hatayi, iki-üç Yunus Emre vb. olduğu inancında değiliz. Bu "değerlerin tek kişi olmadıkları ispat edildi" dediğinize göre, siz de kabul ediyorsunuz. Konu üzerinde ısrarla durmuş ve kitaplar yazmış değerli folklorcu öğretmen rahmetli İbrahim Arslanoğlu, 1920'ler öncesi başlamış bir tartışmayı alevlendirerek, yeni öncülüğünü yapıyor ve savunuyordu. Kuşkusuz çok taraftar da buldu.

Türkiye'de çok ilginç bir olgu var: Folklorcu ve derlemeciler -bazan ozanlar da-, kendi inceleme-araştırma sınırlarını aşıp tarihsel, sosyo-ekonomik yorumlardan, kısacası her dalda konuşmaktan çekinmiyorlar. Kendi doğrularını bilimsel doğrular olarak sunuyorlar. Bakınız bir arkeolog kazı tekniğini iyi bilir, kazar ve eserleri çoğunlukla parçalar halinde gün gün ışığına çıkarır. Bir mimari parçaysa antik mimarlık uzmanı; bir yazıt parçasıysa yazıt uzmanı (epigraf); bir heykel parçasıysa antik heykeller uzmanı arkeolog onunla ilgilenir. Özelliklerini, hangi döneme ait olduğunu saptarlar. Eserin yaratıldığı dönemdeki yeri ve önemini ancak tarihçi değerlendirir ve yorumlayarak sonuçlandırır. Ayrıca tarihçinin de bir uzman kadar olmasa arkeolojiden anlaması gerekir. Ama halk ozanlarının cönklerden ya da ağızlardan şiirlerini toplayan, halk arasında onların yaşamlarına ilişkin söylenceleri derleyenler böyle mi yapıyorlar? Hayır. Bol keseden ahkam kesiyorlar. Topladıkları şiirleri, söylenceleri kitaplaştırırken, giriş ve önsözlerinde hepsi birer tarihçi, hepsi birer sosyal ya da siyasal bilimci olarak karşımıza çıkıyorlar. Oysa bunları yapacaklarına, nereden, nasıl ve kimden topladıklarını günüyle tarihiyle verseler ve karşılaştıkları güçlükleri yahut kolaylıkları anlatsalar en doğrusunu yapmış olacaklar.

Ezeli dost, ne yazık ki bu açıklamaya çalıştığımız anlayış, Cahit Öztelli'de de İbrahim Arslanoğlu'da da var. İnsanın aklına, kasıtlı bir akım olarak çıkarıldığı da gelmiyor değil! Cahit Öztelli, incelediği halk ozanları üzerinde verdiği yanlış ve çarpık tarihsel bilgiler gibi, İbrahim Arslanoğlu'nun "Anadolu Hatayi'leri" ve Turgut Koca'nın ikinci "Serezli Pir Sultan Abdal'ını" da (ek olarak, başka Pir Sultanlar ve Pir Sultanın Abdalı' ayırımların da...)doğru bulmuyoruz. Bunun açıklamasını Pir Sultan Abdal incelememizde yapmış ve 1527-8 Kalender Abdal başkaldırısından sonra onun uzun yıllar Rumeli'nde yaşamış olduğunu şiirlerindeki verilerle

göstermeye çalışmıştık. (İ. Kaygusuz, Alevilik İnanç, Kültür, Siyaset Tarihi ve Uluları 1, İstanbul-1995, s.377-388)

Bizce Alevi-Bektaşî toplumu için "Birçok Yunus'lar, Hatayi'ler, Pir Sultanlar...akımı", sakıncalı oluşunun ötesinde tehlikelidir...Bilinçli ya da yukarıdaki anlayıştan kaynaklanan aynı adı taşıyan birden çok halk ozanlarının olduğu iddiası devletin 'Alevilik siyaseti' yandaşlarının ekmeğine yağ sürecektir. Anımsarsanız birkaç yıl önce dinci-milliyetçi bir gazetenin köşe yazarı, Ali'yi yücelten, tanrısallaştıran bir şiirinden ötürü Pir Sultan Abdal'ın Alevi olmadığını söylemiş ve 'Alevileri tenzih ederek (temize çıkararak)' ozanı kafir (!) ilan etmişti. Gördüğü çok büyük tepki yüzünden devlet üstlenmedi. İleri sürdüğünüz gibi, birçok Pir Sultanlar olduğu ispat edilmiş ya da kabul görmüş olsaydı devletçi Aleviler hemen buna sarılacaktı. O zaman:

Kafir kaldır gönlündeki gümanı
Bu mülkün sahibi Ali değil mi
Yaratmıştır onsekiz bin alemleri
Bu mülkün sahibi Ali değil mi

....

Hazreti Ali'nin devri yürüye
Ali kim olduğu bilinmelidir
Alay alay gelen gaziler ile
İmamların öcü alınmalıdır

(...)

Yeryüzünü kızıltaçlar bürüye
Munafık olanın bağıriye
Sahib-i zamanın emri yürüye
Sultan kim olduğu bilinmelidir

(...)

Pir Sultan Abdal'ım ey Dede Himmet
Kendine cevri etme aleme rahm et
İstanbul şehrinde ol sahib devlet
Tac-ı Devlet ile alınmalıdır

.....

Haktan inayet olursa
Şah Urum'a gele bir gün
Gazada bu zülfikarı
Kafirlere çala bir gün

(...)

Çeke sancağı götüre
Şah İstanbul'da otura

Frenk'ten yesir getire
Horasan'a sala bir gün
(...)
Pir Sultan'ın işi ahtır
İntizarım güzel Şah'tır
Mülk iyesi padişah'tır
Mülke sahip ola bir gün gibi şiirler yazan Pir Sultan bizden değildir.

Bizimki:

Ne güzelce muradıma ererken
Felek beni nazlı yardan ayırdı
Al yanaktan kırmızı gül dererken
Felek beni nazlı yardan ayırdı
(...)
Pir Sultan Abdal'ım dağları aşam
Aşam aşam ırmaklara karışam
Hiç başına gelen var mı danışam
Felek beni nazlı yardan ayırdı
....
Dağdan kütür kütür hezen indirir
Indirir de ataşlara yandırır
Her evin devliğin öküz döndürür
İreçberler hoşça tutun öküzü
(...)
Pir Sultan'ım der ki kaynar coşunca
Tekne hamur kalmaz ekmek pişince
Adem At(a) öküzü çifte koşunca
İreçberler hoşça tutun öküzü
....
Pir Sultan Abdal'ım bu dünya fani
Baştan başa kim sürdü bu devranı
Yarin bir çift sözü üşüttü beni
Yüce dağ başında buymuşa döndüm

şiirlerini yazan Pir Sultan'dır. Öbürü Ali'ye Allah diyerek dinden çıkmış bir Kızılbaş'tır. İran şahlarının peşinden gitmiş, devletimize başkaldırmıştır. Elhamdülillah biz alevi İslamımız, diyeceklerdir. Zaten bu sonuncu cümleyi söylüyenler ortada; devlet ve hükümetle kolkola geziyorlar.

Alevi-Bektaşî inançlı Türk ve Kürt insanı Aleviliğin, Bedreddinlik siyasetinin hemen ardından yükselen ve yüzyıla yakın süren Kızılbaşlık siyasetini bilmiyor. 15.yüzyılın ortlarından 16.yüzyılın başına kadarki 1.dönem Alevi-Bektaşî halkların toplumsal mücadele ve ihtilal dönemidir. İhtilalci Kızılbaş siyaseti 1501-2 yılında kurmuş olduğu Kızılbaş-Safevi devleti iktidarında varlığını ancak 30 yıl kadar sürdürebilmiştir. Bu 2. dönem Kızılbaş iktidar siyaseti, yanlış yönlendirmeler ve kişisel hırslarıyla giderek genç Şah İsmail'in, İran feodal aristokrasisinin de büyük etkisiyle, Kızılbaşlığa ihanet etmesi ve paylaşım savaşlarına girişmesiyle kendi sonunu hazırladı.

Anadolu Hatayi'leri kavramı neden doğru değildir? İbrahim Arslanoğlu, Şah İsmail Hatayi ve Anadolu Hatayileri kitabının yarısına yakın bölümünü (s.33-248), Şah İsmail Hatayi'nin aruz kalıplarıyla yazdığı Divan'ındaki bütün şiirleri, manzum mektupları ve nasihatnamesi'ne; bir bölümünü (s.251-329) şüpheli şiirlere, yani Şah İsmail Hatayi'ye ait olduklarından kuşku duyduklarına; üçüncü bölümünü(s.341-535) ise Anadolu Hatayileri'nin(?) şiirlerine ayırmış. İkinci bölümde 153 şiiri hiçbir gerekçe göstermeden, kafasına göre şüpheliler sınıfına sokuyor Arslanoğlu. Bu şiirleri dikkatle gözden geçirince, yazarın bunları hiç okumamış olduğundan kuşku duyuyoruz.. Folklor ve edebiyat dergilerinde yüzlerce makale yayınlamış, onlarca kitap bastırılmış ve çok sayıda bilinmeyen halk ozanını günışığına çıkarmış kişi hakkında böyle düşündüğü için utanıyor insan. Ama, bunlar Şah Hatayi'nin değildir demesi ve kuşkulaması için, hangi ozana ait olabileceğini örneklemesi, karşılaştırma yapması gerekmez miydi?

Ezeli dost, keşke bu konuya burada fazlaca girmeseydik. Belki ayrı bir yazı yapmak gerekirdi. Ama, mademki başladık biraz daha sürdürelim. Şah Hatayi'nin şiirlerinin taklit edilmiş, değiştirilmiş ve cönk yazıcılar tarafından tahrif edilmiş, hatta dili düzeltilmiş olduğu gerçektir. 'Anadolu Hatayileri' kavramını irdelemeye geçmeden önce, zorunlu kaldığımız için izninizle, son kitabımızdan Şah İsmail Hatayi ve Kızılbaş siyaseti üzerine bazı bilgiler geçmek istiyoruz:

"...Şeyh Haydar'ın (Şah İsmail'in babası) Erdebil dergahı postunda oturduğu 18 yıl içerisinde(1470-1488) başardığı en büyük iş, Kızılbaş kavramı çerçevesinde inançsal ve toplumsal bir bilinç oluşturulmasıydı...Haydar'ın yanında durup kendisiyle birlikte mücadele edenler 'Kızılbaş ordusu' adını aldı...Bu unvan altında düşmanlarına karşı savaş açan Şeyh Haydar'ın, İmam Ali'nin sancağını taşıdığı, düşmanlarının da Muaviye-Yezit ordusu olduğuna inanılıyordu. Anadolu'nun yoksul insanları bu bilinçle harekete geçirilmişti. Anadolu Alevi halklarına benimsetilen Kızılbaşlık bilinsinin siyasallaştırılması gerekiyordu."

"Şeyh Haydar'ın çevresinde bulunan, onu yönlendirenler ve Şah İsmail'i aralarında saklayarak,

eğitip yetiştirdikten sonra Alevi-Kızılbaş devletini kuranlar aynı kişilerdi: Şamlu Türkmenlerinden Lala Hüseyin Bey, Dulkadirli Dede Abdal Bey, Ustaclu Muhammed Bey, Şamlu Abdi Bey, Bayburdlu Kara İlyas, Tekelü Saru Ali Bey, Karamanlı Bayram Bey, Rumlu Ali Bey, Talişli Dede Bey, Kacarlu Kara Piri Bey vb..Bunların her biri mensup oldukları Türkmen oymaklarının, -bazılarının Pir, Abdal, Dede sıfatları da gösterdiği gibi- hem inançsal önderi Dede'si, hem de yönetici Beg'leridir. Bunlardan bazıları, Hoca Ali'nin (1392-1429) Timur'dan devralıp Erdebil'e yerleştiği savaş tutsağı Tekelü ve Karamanlı Türkmenlerdi. Öbürleri ise, Şeyh Cüneyd'in savaşlarına katılarak ya da Şeyh Haydar döneminde gelmiş bulunuyorlardı....

"Walther Hinz'in "Kızılbaş kabileler" olarak nitelendirdiği Türkmen aşiretlerinin öbür kabile ve şubeleri, Anadolu'da Germiyan, İsfendiyar, Hamidoğulları, Karamanoğulları, Osmanoğulları, Dulkadiroğulları, Memlük ve Akkoyunlu vb.beylikleri topraklarında yaşamaktadırlar.Böyle bir toplumsal bölünmüşlük içinde olan Anadolu Alevileri'nin siyasallaşıp toparlanması sözkonusuydu..."

"Anlaşıyor ki, kabileleriyle birlikte Erdebil'e intisabetmiş Dede-Beg'ler, Alevi halkları birliğe götürme ve bir devlet oluşturma misyonu yüklenmişlerdi. Bu Dede-Beg'ler, Hacı Bektaş Veli'nin (Ö.1271-2) Anadolu'nun dört bir yanında görevlendirmiş olduğu 360 halifesinden birine bağlı Türkmen boylarına mensup insanların torunları olarak, Hacı Bektaş'ın yol ve erkanı, dem ve devranını Erdebil'e sokmuşlardı.... Şah İsmail'i, Hünkar'ın kurduğu yol ve erkanın gerektirdiği biçimde yetiştirmişlerdir.... Onun yapıtları, Yunus Emre'nin, Seyyid Nesimi'nin şiirleri okutulup ezberletilmiştir... (İ.Kaygusuz, Görmediğim Tanrıya Tapmam, s.239 vd.)

Yukarıdaki alıntılardan anlaşıldığı gibi Şah İsmail şiirlerinin kaynağı, Dede-Beg'ler çevresinden aldığı inanç eğitimi ve onlardan edindiği bilgilerdir. Bu kişiler Şah İsmail'i Gilan'da sakladıkları dönem içinde (1494-1499), inançları gereği, mürşid ve mürid(talip) ilişkileri içinde 'Ehl-i İhtisas' adıyla 'Lala, Abdal, Dede, Hadim(hizmet gören) ve Halifat al- Hulafa'dan (Halifeler halifesi) oluşan bir kurul kurmuşlardı. (R.M.Savory, The Cambridge History of Iran, Vol. 6, s.357) Bunlar Şah İsmail'i yetiştirdikleri gibi, Hazar kıyılarından, Anadolu'nun içlerine Teke iline uzanan çok geniş bir alan içinde etkin propaganda eylemlerini ve çok sayıda savaşlar yönetmiş; Kızılbaş devletini kurarak Şah İsmail'i 15 yaşında tahta oturtmuşlardı. Genç Sultan İran dilinin lehçeleri dahil, bu çok geniş alanda konuşulan Türk lehçelerini konuşup yazıyor; şiirlerinde kullanabiliyordu. Haklılığını göstermek için İbrahim Arslanoğlu'nun 333.-334. sayfalarda yazdığı alıntılar bizi fazla ilgilendirmiyor. Hatayi, Pir Sultan ve Kul Himmet gibi birbirini tanıyan üç Kızılbaş ozanın şiirlerinin birbirine karıştığı açık gerçek. Bunun dışında dilin yenileştirilmesi, Divan ve Cönk'leri çağlar içerisinde kopya eden elyazmacılara rahatça bağlanabilir. Farklı tarihli elyazması Divan'larda aynı şiirlerin farklı versiyonlarını, değişik sözcüklerle (daha eski, daha yeni) örgülenmiş biçimlerini bulmak her zaman olasıdır. Ancak burada bizi üzen, Melikoff Hocanın 1975'te, bir "Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı" seminerinde verdiği "Hatayi" bildirisinden yapılan alıntıdır. Iréne Melikoff:

" Eski nüshaların hiçbirinde (Acaba Azerbaycan nüshaları mı? İ.K.) Hatayi'nin Hacı Bektaş Veli'yi anan şiirlerine rastlanmamaktadır. Bu gösteriyor ki henüz o çağda Alevilerle Bektaşiler arasında ilişki kurulmadığından Hatayi, Hacı Bektaş'a karşı ilgi duymamaktadır..." nasıl diyebiliyor? Yukarıda Şah İsmail'in Hacı Bektaş erkanı, ilkeleri içerisinde yetiştirildiği hakkında bilgileri görünce, sizler de sormuyacak mısınız? Şah İsmail 1909'da Yıldız yaylasında konakladığı sırada, Hacı Bektaş Dergah'ını ziyaret etmeği arzulamış; hem Hacı Bektaş ve hem de Balım Sultan için o dönemde siyaseten de olsa şiirler yazmıştır. (İ.Kaygusuz, agy. s.222-232) Kaldı ki Melikoff, 1980'li yılların sonlarında yazdığı bir yazıda; Baba İlyas ve bir Babai halifesi olan Hac Bektaş Veli'nin yolundan giden ve ona bağlı olan Bektaşilik inancı, iki yüzyıl sonra izleyicileri olan Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'ın taraftarları Kızılbaşlarınkinden farklı değildir, demektedir.(İ.Kaygusuz, agy. s.190) Herhalde artık yukarıdaki düşüncüyü taşıyor. Dedesi ve babası Bektaşilikle ilişki kurmuş ve Hacı Bektaş'ı iyi tanıdıklarına göre, Şah İsmail'in de tanıdığı ve Hacı Bektaş'a ilgi duyduğuna inanıyordu.

Kısacası biz 'Anadolu Hatayileri' kavramına ilgi duymuyor ve doğru bulmuyoruz. 'Hatayi' tapşırmasının başındaki 'Can, derdimend, derviş, kul, pir, sultan, şah vb.'sözcüklerini birer niteleme sıfatı olarak, çoğunu dedeler, zakirler ve yazıcıların eklemiş olacağını düşünüyoruz. Bizce, İbrahim Arslanoğlu'nun kitabının 'Anadolu Hatayileri' bölümündeki, içinde tarih verilmiş Kuban'inkiler (no.125 ve 126) dışında bütün şiirler, -Pir Sultan, Kul Himmet vb.ozanlarınıninkilerin de karışmış olmasını saklı tutmak koşuluyla- Hatayi'nindir.

4. Halk Şiiri Tarzı Her Türlü Konuyu İşlemeye Uygundur

E.D. : Günümüzde Alevi-Kızılbaş şiirinin durumu nedir? Genel olarak ölçülü şiir hakkında neler söylemek istersiniz?

İ.K. : Bugün inanç bağlamında Alevi-Bektaşî şiiri, Aleviliği anlatma, ilkelerini yaymada belki son dönemini yaşamaktadır. İçinde fazlaca şiilik kokan Bedri Noyan Dede Baba'nın şiirleri, keramet söylencelerini öne çıkaran Vaktidolu'nunkilerden daha özgün biçimde Dertli Divani sazıyla ve sözüyle yapıyor. Bu geleneği kendi çevresi olan 'Kıyaslı Aşıklar'la birlikte büyük bir çabayla sürdürmeye çalışıyor. Çok sayıda basılan kitaplar, gazete ve dergiler, radyo ve televizyon, bu anlamda şiiri yazımını uzaklaştırmıştır araç olmaktan. Buna karşılık, Alevi-Bektaşî inanç topluluğunun arasında kutsal sayılan, hatta 'ayat' olarak adlandırılan, çok tanınmış Alevi halk ozanlarının şiirleri bol bol kullanılmakta. Hem anlatım ve açıklamalarda, hem de alevi halk sanatçılarının dillendirdiği 'telli Kur'an'ın ezgileriyle bu yapılmaktadır.

Günümüzün gerçek Halk ozanları şiirlerini, emekten yana toplumu bilgilendirmede, dünyayı değiştirme yolunda kullanmaktadır ve kullanmalıdır. Unutmayalım ki Aleviliğin Osmanlı otokratik/teokratik yönetimine karşı mücadele siyaseti dün Kızılbaşlıktı. Bugün ise öncelikli siyaset, özgürlükçü olmayan baskıcı burjuva yönetimlerine karşı demokrasi mücadelesidir. Ama , asıl "Sevgi bizim dinimizdir" diyen, tanrıyı maddeye indirgeyen Enelhak inancını ve insanın özünü işlemesi gerektiğine inanan günümüz ozanları, Aleviliğin bugünkü siyasetinin Sosyalizm olduğunu aklından hiç çıkarmamalı; ister aşık tarzı halk şiirini, isterse serbest şiiri kullansın duruşu bu yönde olmalıdır. Yoksa, Alevi-Bektaşî inancının büyük ozanlarına ihanet etmiş olurlar diye düşünüyoruz. Ayrıca Halk Şiiri tarzı her türlü konuyu işlemeye uygundur. Düzyazı ve serbest şiirle ifade edilen her türlü duygu ve düşünce, ölçülü uyaklı şiirle, yani halk şiiriyle de engelsiz anlatılabilir.

(Kervan Dergisi 1998, Sayı: 67-68: Ezeli Doğanay'ın İsmail KAYGUSUZ'la, Halk Şiiri ve Ozanlığı üzerine yaptığı söyleşi..)